

Faiq Ələkbərli

*AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru*

III Yazı

"Qərb'in İslam və Türklüyü bir-birindən ayırmaq istəyi Orta Çağa gedib çıxsada, bunun bir proqram halına gəlməsi və sürətləndirilməsi son əsrlərin planıdır. Özəlliklə, 19-20-ci əsrlərdə Türklüyü "Qərb"ə yönəltmə ciddi şəkildə gündəmə gətirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, bu günün özündə belə Azərbaycanda və Türkiyədə Avropasayağı demokratik dövlət qurmağımızı fəxrə yazır və dilə gətiririk. Yəni "qərb-ləşmə" İslamliq və Türklük kimi, bizim əsas idealımıza çevrilmişdir. Hətta, ötən yüz ildə bəzi aydınlarımız bu və ya digər formada İslamdan imtina edərək daha çox türklük və "qərb-ləşmə"nin sintezindən çıxış etmişlər, bu gün də belələri az deyildir. Bu fikri madafie edənlərin əsas tezi-si də odur ki, türklərin inkişafdan qalmasına səbəb İslam dini olmuşdur. Bu anlamda "qərb-ləşmə" yolunu tutmuş türklər üçün İslam dini bir əngəl təşkil edir vəs. Bu cür düşüncələr yeri gəl-dikcə, eyni müddəanı dəstəklə-yən fukuyamalardan, toynbilər-dən də örnəklər gətirirlər. Əslin-də bu fikrin ilk qaynağı "Qərb" aydınları olduğu üçün burada tə-əccüblü heç nə yoxdur. Biz yuxa- rıda da göstərdik ki, "Qərb" ay-dınlarının əsas hədəfləri Türklük və İslam dinini aradan qaldır-maqdır. Bu o anlama gəlmir ki, Qərb üçün İslam dininin zəiflə-məsi və bunun fonunda türklü-yün güclənməsi, ya da əks pro-sesin baş verməsi olduqca nisbi-dir. Sadəcə, Qərb üçün birinci mərhələdə İslamı kanarlaşdır-maq üçün Türk milliyətçiliyinin qalxınması önəmlidir. Zətan, türklər əksəriyyətlə İslamdan üz döndərərlərsə, Qərb ikinci mərhələdə Türklüyü sıradan çıxara-caqdır.

Bizcə, Türklərin "qərb-ləşmə" xətti altında "Qərb milliyətçiliyi"-nə müraciət etmələri başdan yanlış idi. Bu, türk olmayan müsəlmanlarla türk müsəlmanlar arasında ziddiyyətlərə gətirib çıxartdı. Bu ziddiyyətlər zaman ötdükcə daha da kəskinləşdi. Çünki Qərb millətləri dini və milli kimlikləri formalaşdırarkən buna hazır idilər. Türklər isə sadəcə "Qərb milliyətçiliyi"nin kopyası-nı dövlətə tətbiq etməklə işin bit-cəyini sanmaqla səhvə yol verdilər. Bunu yaxşı dərk edən prof. Erol Güngör yazırdı ki, bütün yad ideyalara qarşı dayanmaq üçün Türk milliyətçiliyini Milli xarakter halına gətirmək lazımdır. Bu zaman milli və dini kimlik milli xarakterin bütövlüyü olmalıdır (Güngör, 2007:125-127). Hilmi Ziya Ülken isə "Türkiyədə Çağ-

daş Düşünce Tarihi" əsərində bu məsələləri geniş şəkildə ələ almış, Türk düşüncəsinin Qərb düşüncəsi içində əriməsi təhlükəsindən bəhs etmişdir (Ülken, 2013:728-730).

Bu anlamda Türklüyü yalnız "İslamçı Türklük" ya da "Qərbçi Türklük" kimi ifadə etmək də bizə doğru yol göstərə bilməz. Zətan, bir çox Türk aydınlarını düşüncələrinin əsasında da, "İslamçı Türklük" ya da "Qərbçi Türklük" deyil, məhz milli və özə əsaslanan bir Türklük olmuşdur. Bu o demək deyildir ki, bununla da biz Türklərin çoxunun müsəlman olmasını, yaxud da Qərb mədəniyyətinə bağlılığını inkar edirik. Sadəcə, Türklük düşüncələrimizi yeri

ni şeyin təkrarlanıb ya da təkrarlanmayacağına heç kəs zəmanət verə bilməz! Hər halda vaxtilə Türk xalqlarının böyük çoxluğu "rus kommunizmi" ideyasının nəticəsi olaraq belə bir təhlükəni yaşamış və Sovet Rusiyasının müstəmləkə halına gətirilmişdir. Bizcə, həmin dövrdə baş verənlərlə indi baş verənləri diqqətlə təhlil edilməlidir. Yəni avrasiyaçılıq kommunizm kimi rusların əlində bir bəhanəyə çevrilib, Türk xalqlarına bəla gətirəcək mi, yoxsa bu dəfə vəziyyət başqa cür olacaqdır?!

Qeyd edək ki, rus bolşevikləri 1917-ci ildə Rusiyada hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra əvvəlcə bütün millətlərə azadlıq vəd etdiyi, hətta bunu yazılı şəkildə bə-

banına çevrildilər. Çox təəssüf ki, həmin dövrdə sosial-demokratizm əqidəsinə həddən artıq səmimi bağlılıqdan dolayı "rus kommunizmi" nə inandırıldı biri də Azərbaycan Türk mütəfəkkiri Nəriman Nərimanov olmuşdur (Nərimanov, 1977; 190). O, "rus kommunizmi"nin əsil mahiyyətini yalnız pmrünün son illərində dərinlən anlamış və bunu V.İ.Leninə ünvanladığı məktublarında açıq şəkildə ifadə etmişdir (Nərimanov, 2004; 466).

Yeri gəlmişkən, Sovet Rusiyası yeni qurulduğu ilk dövrlərdə Sultan Qaliev kimi turançılar onun bir Turan Sosialist Federativ Respublikası olmasına cəhd göstərmişlər. Belə ki, Qaliev, 1919-1923-cü illə arasında, dün-

yacaqdır. Ancaq onların bu fikirləri Stalin və ətrafı tərəfindən bir-mənəli olaraq qəbul edilməmiş, özləri də repressiya qurbanı olunmuşlar.

Beləliklə, keçmiş SSRİ dövründə Türküstanda, Azərbaycanda, Tataristanda və başqa türk ölkələrində "milli" xüsusiyyətli sosializm adı altında, sözün həqiqi mənasında marksizmin dövlətsiz kommunist cəmiyyəti deyil, rus bolşeviklərinin "rus kommunizmi" quruldu. Bununla da, keçmiş SSRİ xalqlarının şüurlarında kommunizm münasibətdə yeni bir ictimai şüur formalaşdırıldı. Elə bir şüur ki, orada vətəndaş nə özünü kommunist, nə də milli mənada dərk edə bilirdi. Bununla da, Türk xalqları "sovet vətən-

Türk birliyinin fəlsəfi-ideoloji mahiyyəti və türk dövlətləri təşkilatı

gəldi-gəlmədi mütləq islamçılıqla qərbçiliklə bağlamağımızı doğru görmürük. Doğrudur, bu günün özündə də Türklük üzərində İslamçılıqla Qərbçiliyin böyük təsiri vardır. Amma bizim gedəcəyimiz yolda Türklüyümüz, Turan ölkəmiz heç də İslamçılığın və Qərbçiliyin yedəyində olmamalıdır. Hesab edirik ki, əksinə Türklük yolumuzda bizlər istər İslam dinindən, istərsə də Qərb mədəniyyətindən faydalana bilərik. Yəni burada öncüllük Türklük məfkurəsi və Turan ölküsü olmalı, özəlliklə İslamçılıq da bizlərə bu yolda yürüməkdə əsas da-yaq nöqtələrindən biri olmalıdır.

Üçüncü istiqaməti Türk-Slavyan xalqlarının birliyi ideyası təşkil edir. Türk dövlətləri müstəqilliyini bərpə edəndən sonra Rusiyanın imperalizm ənənələrini davam etdirən dairələr indi də "avrasiyaçılıq" müdafie edirlər. Şübhəsiz, işğalçı mahiyyət daşıyan avrasiyaçılıq Rus avrasiyaçılığıdır və bolşevizmdən əsasən çox da fərqlənir. Ancaq Avrasiyaçılıq türklüyə zidd hesab etməyən Türk aydınları da var ki, belələrinə görə, burada heç bir işğalçılıq niyyəti yoxdur. Başqa sözlə, avrasiyaçılıq bolşevizm kimi qiymətləndirmək doğru deyildir. Halbuki vaxtilə bolşeviklər də, kommunizm adı altında "xeyirxah" görünsələr də, Türk xalqlarına əsarət gətirmişdir. İndi ey-

yan etdiyi halda, çox keçmədi ki, kommunizm məfkurəsindən işğalçılıq siyasəti kimi istifadə etməyə başladılar. Ancaq bunun yalnız birtərəfli, yəni beynəlmiləl formada həyata keçirilməsinin mümkünsüzlüyünü anlayan rus bolşevikləri kommunizmə "milli forma" da verməyə başladılar. Başqa sözlə, onlar Marks və Engelsin kommunizm məfkurəsini rus milli maraqlarına uyğun şəkildə digər millətlərin şüurlarına yeritmək üçün sosializm ideyasına "milli" don geyindirməyə çalışdılar. Rus bolşevikləri kommunizm məfkurəsinin "milli" mahiyyətini belə izah edirdilər: **forma milli, məzmunca sosialist (Əfəndiyev, 1990:325). Kommunizm ideyasına "milli" don geyindirməkdə onların məqsədi qeyri-rus millətlərinin özəlliklə də Türk xalqlarının şüurunun dolaşdırmaq və müstəmləkə halına gətirmək idi. Başqa sözlə, rus bolşevikəri qeyri-rus millətlərini, özəlliklə türk xalqlarını zor-xoş inandırmaq istəyirdilər ki, yalnız ruslar arasında deyil, guya Azərbaycan türkləri, Türküstan türkləri və başqa xalqların həyatında da sosializm inqilabı baş vermişdir.** Sadəcə, Rusiyada sosializm inqilabı bir, Azərbaycanca digər, Türküstanda isə ondan bir qədər fərqli formada baş vermişdir. Beləliklə, Türk xalqları zor-xoş "rus kommunizmi"nin oyununun qur-

ya sosialist inqilabı üçün Şerq strategiyasını və "Müstəmləkələr İnternasionalizmi" ideyasını ortaya atarkən, sosialist sistem içərisində "Böyük Rusiya"nın təkrar qurulduğunu görərək, buna qarşı Turan Sosialist Federativ Respublikası hədəfini gerçəkləşdirməyə çalışmışdır. Onun nəzərdə tutduğu Turan dövləti əsasən Orta Asiya mərkəzli olub, əhalsinin yüzde səksənə Türk-Müsəlman əhali təşkil edəcəkdi. Turan dövlətində əsas partiyalar da "Şerq İşçiləri və Kəndliləri Sosialist Partiyası" və "Şərqli Sosialistlər Partiyası" olmalı idi. Eyni zamanda, Qaliev tərəfindən bu ölkə Çin və Hindistanla SSRİ arasında tampon bölgə kimi düşünülmüşdü (Galiyev, 2006:767). Ona görə, Qərb imperializminə qarşı mübarizədə ən doğru yol belə bir dövlətin yaradılması və inkişaf etdirilməsi idi. Onun fikrincə, Türk xalqlarına kommunizmi aşılamağa çox ehtiyac yoxdur, çünki Türk xalqları əzəldən bəri humanist və icmaçı olublar.

Sultan Qalievlə yanaşı Turan Riskilov, Nəriman Nərimanov, Mustafa Sübhi və başqaları da təxminən belə bir arzuda olmuşlar. Onlar da hesab edirdilər ki, Turan Federativ Sosialist Respublikası yaranarsa bu, Qərb imperializminin qaşırısının alınmasında və dünyada sosializmin yayılmasında mühüm rol oyna-

daşı cəmiyyəti" və "kommunizm" adı altında daha çox ruslaşdırılırdı. Bu, artıq idarəedənlər (rus bolşevikləri) üçün asan idarəolunan cəmiyyətlər (ukraynalı, azərbaycanlı, gürcü, qazax və b.) demək idi. Burada əsas məqam odur ki, idarəedənlər (rus bolşevikləri) özlərindən əvvəlki imperiya sələflərinin yolunu (çar Rusiyası dövründəki rus mütəlaqiyətçiləri) davam etdirməklə yanaşı, özlərindən sonrakı sələflərini də düşünürdülər. Belə ki, bir gün SSRİ-nin dağılmasının mümkünlüyünü nəzərə alaraq, gələcəkdə imperiya təfəkkürünü davam etdirənlər üçün (məsələn, indi buna "rus avrasiyaçılıq"ı nümunə ola bilər), sovet dövründə idarəolunan millətlər halına gətirilmiş cəmiyyətləri daim təzyiç altında saxlamağın planlarını da cızmışlar. Fikrimizcə, keçmiş SSRİ-nin tərkibindəki xalqların marksizmin banilərini kommunizmi deyil, rus imperiya təfəkkürünün daşıyıcıları olan bolşeviklərin "rus kommunizmi"nin psixoloji təzyiçli altında olduğu bir dövrdə "rus avrasiyaçılıq"ının postsovet məkanında yayılması çox ağıllı düşünülmüş bir ideyadır. Çünki Rusiyada yaxşı anlayırlar ki, keçmiş SSRİ xalqları hər il sovet ideologiyasından uzaqlaşır və bu uzaqlaşma yeni nəsil və yeni təfəkkür deməkdir. Yeni nəsilin sovet nəslini get-gedə inkar etməsi isə, rus imperiyası təfəkkürünə daban-dabana ziddir.

Ona görə də, yeni rus ideoloqları keçmiş SSRİ xalqları arasında imperiya təfəkkürünə cavab verən sovet nəslə tarix səhnəsindən getmədən "rus avrasiyaçılıq"ı həyata keçirməyə çalışırlar. Onlar yaxşı anlayırlar ki, ötən 30 ilin üzərinə bir 10, yaxud 20 il gəlsə, keçmiş SSRİ xalqlarını yeni nəslə rus imperiya təfəkkürünü yaxına belə buraxmayacaqlar. Bu baxımdan rus ideoloqları üçün avrasiyaçılıq imperiya təfəkkürünü davam etdirməyin bir vasitəsidir. "Avrasiyaçılıq" kimi imperialist ideyaya qarşı milli şüur formalaşdırıb milli ideya ilə çıxış etmək isə ona alternativlikdir. Fikrimizcə, bu prosesin imperialistlərin, yoxsa millilik tərəfdarlarının qalib çıxmasında ictimai şüurun hansı istiqamətdə – imperiya təfəkkürünə, yoxsa milli şüura doğru inkişaf etməsindən çox şey asılı olacaqdır.